

ROMSKA ZAJEDNICA

KULTURA I VREDNOST

Ime Rom (pl. Roma), koje ima tri osnovna značenja — pripadnik zajednice, suprug i čovek — predstavlja za ovu zajednicu svojevrsnu kategoriju vrednosne orijentacije. Ono obeležava granicu između „njenog” i „tuđeg” sveta, i kao kategorija izražavanja ovo ime i od njega nastali pridev grade čitav splet značenja. To jest, imenica „Rom” i pridev „romano” koriste se za označavanje mnogih aspekata društveno-organizacijske i kulturne sfere života ove zajednice, odnosno oni se u njenoj jezičkoj praksi javljaju kao nosioci različitih značenja i poruka. Ime „Rom” se, kao i sve ostale kategorije vrednosne orijentacije — što sledi iz njihovih funkcija — javlja u paru: Rom — Gadžo.

Pored imena Rom, postoje i brojni plemenski nazivi, kao što su Arlije, Banjaši, Bugarja, Džambasi, Gomani, Kaldaraši, Karavlas, Lejaši, Lovari, Rudari, Tamari, Varekaši, Zavrači, Gurbeti, Gabelji, Kaloperja, Gopti, Sinti itd. U cilju objašnjenja plemenskih naziva i utvrđivanja njihovih socioloških karakteristika, predložio sam da se najpre utvrde (a) nazivi indijskog porekla; (b) nazivi koje koriste sami Romi, a stranog su porekla; (c) nazivi stranog porekla, nepoznati u jezičkoj praksi Roma, koje koriste drugi narodi da bi označili Rome. Ova klasifikacija polazi od onomastičkih istraživanja, ali se, pri tom, vodi računa o rasprostranjenosti ovih naziva u prostoru i vremenu. S druge strane, imaju se u vidu sociološke i kulturne osobnosti plemena i plemenskih grupa. S tim u vezi, govori se i o ličnim (romskim) imenima, kao obliku narodnog stvaralaštva i delu leksičkog blaga, u kojima se ogleda i pečat istorije, te kulturni uticaji i veze, tradicija, običaji, religija itd., što je, u inače već obimnoj literaturi o Romima, malo poznato.

Shvatanje prema kojem se plemenska zajednica ne pojavljuje kao rezultat, već kao pretpostavka

zajedničkog prisvajanja (Marks, Grundrisse) uze-
to je kao polazište za objašnjenje načina života
Roma. Čerga (cara), koju mogu sačinjavati sve,
tri pa i više porodica, čini jezgro socijalne orga-
nizacije. Udruživanjem čergi u vitsu (sam naziv
potiče iz rumunskog jezika), i vitsi u veliku
vitsu nastaje plemenska grupa, a spajanjem više
plemenskih grupa nastaje pleme. Čerga počiva
na krvnoj vezi. Ali, kako kažu, oni su „ista krv,
iste oči, ista duša, jedan stomak, ista sreća”.
Vitsa se slikovito predočava kao „prsti iste ru-
ke” — to su braća i njihovi potomci, a velika
vitsa kao „prsti dveju ruku”. Velika vitsa ima
zajedničkog pretka čije ime obično i nosi. Tako
nalazimo nazive Minešti, Frankulešti, Palešti, Čo-
hešti itd. Neki od ovih naziva su sanskrtskog
porekla (na primer Minešti — „riblje oko”), a
sreću se ne samo među kalberaškim grupama u
Jugoslaviji, već i u Rumuniji, Francuskoj, Ka-
nadi, SAD, Argentini. Naravno, to ne mora da
znači da su romske grupe u pomenutim zemlja-
ma istog porekla. Međutim, nazivi svedoče o
patrilinarnom sistemu i kulturnom tipu, kojem
su ove grupe pripadale u daljoj ili bližoj proš-
losti.

Karakteristično je da je retko kad dolazilo do
udruživanja dveju ili više velikih vitsi, naročito
ne plemenskih grupa. S obzirom na način ži-
vota takvo bi grupisanje bilo nefunkcionalno,
kako za samu grupu tako i za društvenu sre-
dinu. Život pod pocepanom čergom nije ni idi-
ličan ni harmoničan, kako se to ponekad činilo
posmatračima: pod njom zavija glad, bukne stra-
sti, roje se sumnje, ukrštaju mačevi „da” i „ne”,
pa je uz osećanje zajedničke pripadnosti i normi
neophodan i autoritet starešinskog štapa. Slično
je i u mahalama, koje se na romskom takođe
nazivaju cara (čerga). Doduše, život se u nase-
ljima donekle razlikuje od života u čergi. Ima
drukčija obeležja, drukčiji ritam. Mada po prav-
ilu izdvojene, pod pritiskom tradicije, predra-
suda i praznoverica, u dvostrukom smislu reći,
romske mahale su ipak i deo šire društvene sre-
dine pa se, u većoj ili manjoj meri, način života
u mahalama razlikuje od onoga pod čergama.
Ali, repetitivna praksa bitno je obeležje i jednog
i drugog načina života pa usled toga svaki seg-
ment romske zajednice, koja izgleda kao lanac
čije su karike pokidane, pokazuje u suštini ma-
nje-više iste ili vrlo slične oblike.

Brak kao sankcionisani oblik formiranja poro-
dice kao društveno regulisane zajednice suprot-
nih polova, najpotpunije izražava društveni, kul-
turni i vrednosni sistem romske zajednice. Obi-
čaj endogamije, koji je u velikoj meri i danas
na snazi, predstavlja deo romske tradicije. Za-
kon tradicije je nekad nalagao da se lice koje
sklopi brak s osobom koja ne pripada ovoj za-
jednici — a do toga je moglo da dođe otmicom

— isključi iz plemena. Inače, brak se najčešće sklapa kupovinom i razmenom. Običaj kupovine žene daje pečat društvenom životu Kalderaša, dok je razmena karakteristična za većinu ostalih plemena. Razmena se na romskom kaže „paruvav”. Od ovog su izraza nastale imenice „parnavi” i „parnavo”, „žena” i „muž”, koje se danas mogu čuti uglavnom u žargonu. Ako bi se, dakle, sudilo prema ovim izrazima — (džamutro — zet, izvorno znači „onaj koji stvara novo potomstvo”) — onda bi se moglo reći da je to onaj tip braka koji antropolozi nazivaju „razmenom sestara”, odnosno koji odgovara principu recipročne razmene, u smislu kako objašnjava Klod Levi — Stros. Ali, razmena ma koliko odgovarala egalitarnom shvatanju Roma, nije uvek bila mogućna, pa je brak tipa „razmene sestara” koji se, na primer, delimično još očuvao među Romima u Rumuniji — potisnula kupovina. U početku je to bila ritualna kupovina, a danas se žena plaća čak i do 100 hiljada dolara, kao recimo u SAD, među Kalderašima.

Sledeće pitanje kojem sam posvetio pažnju su srodnički odnosi. Zanimljivo je, s tim u vezi, pomenuti jednu karakterističnu metaforu. Naime, kad lica nisu u srodstvu, onda se to najčešće izražava rečima: „So si mange? Duje mulenge jakha!” To u doslovnom prevodu znači: „Mi smo oči dva mrtvaca!” Kako je već uočeno, metafora uvek upućuje na mit i predstavlja prirodan prevod mita u uobičajene oblike čovekove svesti. Na koji mit upućuje navedena metafora? Po mome sudu, na indijski mit o Jamu i Jami, bratu i sestri, koji su bili prvi čovek i prva žena. Mit je iz sećanja Roma iščezao, ali se ipak javlja preko metafore koja izražava jedan značajan odnos na socijalnom i kulturnom planu.

Potom slede još dva značajna pitanja — vlast i kris. Vlast plemenskih grupa je tradicionalnog i harizmatičkog karaktera, jer se oslanja na svetlost prastarih, „oduvek postojećih” poredaka i moći, a najčešće je stiče osoba obdarena „natprirodnim” moćima ili koja poseduje „natprosečne” sposobnosti. Takvu osobu Romi obično nazivaju „Baro manuš” („Veliki čovek”), ili „Bah-talo manuš” („Čovek sreće”). Takva ličnost obično postaje starešina plemenske grupe, Phuro dad, Stari otac, ili Šero manuš (doslovno: Glava — čovek, glavešina). S tim u vezi, analiziraju se ritualne figure koje se nalaze na semnu, autentičnom znaku starešinskog štapa, koji, uslovno rečeno, predstavlja kodeks kojeg se mora pridržavati starešina.

Izraz „kris” označava pojam pravde, a istovremeno je naziv za ustanovu koja je odgovorna za rešavanje sporova među pojedincima i grupama. Zanimljivo je pomenuti da se nekada sudilo i licima koja su „počinila zločin protiv prirode

i univerzuma". Savremenim jezikom kazano, to je u stvari slučaj kažnjavanja za zagađivanje prirode i čovekove okoline, koja je za nomade Rome bila svetinja. To je zapravo u skladu sa romskim poimanjem sveta i čoveka, njihovom, uslovno kazano, filozofijom koju najpregnantnije izražava kategorija *čisto — nečisto*. Ovaj par (užo — marime) je neka vrsta nevidljive linije između života i smrti, s jedne strane, i s druge, graničnik koji obeležava svet Roma i ne-Roma. Zapravo, sam koren reči „*mar*” znači udariti, ubiti, pa otuda i izraz marime — kojem u prevodu približno odgovara reč „nečisto” — označava u suštini nečistoću čije je izvorište smrt.

Svet je onakav kakvim ga mitološka svest vidi, a iz te svesti, čije je izvorište život, to jest društveno biće, nastaju sasvim određene posledice, vidljive u raznim oblastima života romske zajednice. Unutar pomenute kategorije čisto — nečisto javlja se podkategorija *užo — biužo*, koju je još teže prevesti. Naime, užo znači čisto, a biužo nečisto. Međutim, potonji izraz se koristi za označavanje demona i demonskih postupaka, pa je najrasprostranjeniji u jezičkoj praksi koja izražava verovanje Roma.

Sledeće opsežno i složeno pitanje jeste običajni sistem Roma, koji prožimaju navedena shvatanja o čistom i nečistom. Običaji su snažno vezivno tkivo ove zajednice, njeni nepisani zakoni i nevidljivi aparati kontrole i prinude. Prurušeni, u odoru magije i praznoverja, ili s njima združeni, oni izražavaju jednu meru svesti. Romska, kao i svaka „primitivna” zajednica počiva na solidarnosti, a budući da su običaji simbolička potvrda solidarnosti grupe, ona se o njima brine i štiti ih. Zahvaljujući kontroli i repetitivnoj praksi, običaji postaju „druga narav” čoveka. Zapravo, oruđa i proizvodi, običaji, kao ustaljene navike ili simbolička potvrda solidarnosti grupe, i jezik sačinjavaju tri različita, a u osnovi jedinstveno egzistentna momenta sfere društvene objektivacije. Usled toga, romska plemena i grupe s obzirom da pokazuju isti moment istorijskog razvoja, imaju manje-više istu svakodnevicu, čija su bitna obeležja kontinuiranost i repetitivna praksa. U svetlosti ovih postavki moguće je objasniti i razumeti mitsku svest Roma, koja se u etnografskoj literaturi najčešće pogrešno tumači. Nije reč o „čudotvornom pamćenju” Roma, kako se to u literaturi kaže, već je reč o „čudotvornom” društvenom procesu koji asocira na romsko predanje o džinovskoj ptici Čarani koja — da bi posle samospaljivanja ponovo postala to što jeste, mora da se izlegne u utrobi žene, a od trenutka rađanja pa do kraja njenog životnog ciklusa, koji iznosi 999 godina, sisa dojku neke žene. Zahvaljujući tome, ona se prema predanju ne menja, a pošto se ona ne menja, ne menja se ni vreme kojim, preko Ča-

rane, gospodari Kešali, kraljica dobrih vila, koja u svome dvorcu prede košulju sreće. Kao što je priroda ovih bića zauvek određena, tako je, može se reći, sa mitovima i njihovim strukturama. Dok su u „nedrima” života zajednice, mitska bića i ljudi su uvek na okupu, vide se, čuju, razgovaraju i saraduju. Uostalom, u jednoj od upanišada kaže da se „Bogovi padaju s neba kad im ponestane pamćenja i kad im se pamćenje poremeti”. Prevedeno na jezik ljudi, čovek počinje da zaboravlja mitska bića i mitove, kada se menja društveno-istorijska stvarnost, to jest sam način života. Tek tada počinje demitologizacija, s kojom, kako ističe Mirče Eliade, počinje religija koja predstavlja viši stupanj društveno-istorijske svesti.

No, nikako ne treba izgubiti iz vida činjenicu da su Romi živeli i žive u dvostrukoj društvenoj i kulturnoj stvarnosti. Njihova kultura s malim azbučnikom dolazila je u dodir i ukrštala se s kulturama velikih azbučnika. Ali, kako uočavaju savremeni komparatisti, iz jedne u drugu kulturu i tradiciju najčešće prelaze oni elementi koji se objektivno nalaze na istom stadijumu. Tako se u zajednici uspostavljaju odnosi ekvivalencije koji je štite, ali i odnosi pokretačke tolerancije, što je, usudujem se reći, trajna i velika vrednost kako indijske zajednice i kulture, tako i romske, koja je jedna grana na tom velikom stablu.

Život u dvostrukoj stvarnosti uslovio je da romska kultura izbaci još jedan krak kojim ova zajednica krči sebi puteve u širu socijalnu sredinu, na koju su Romi i kao pojedinci i kao grupa nužno upućeni. Jedan od najsočnijih plodova na ovoj grani jeste humor koji za romsku zajednicu predstavlja svojevrsni odbrambeni mehanizam.

Romi su uvek i u svemu bili vođeni likom sreće, a njihov primer možda najrečitije pokazuje da se rad i sreća bitno razilaze, da su to različiti načini bivstvovanja kako ispravno tvrde Erih From i Herbert Markuze. S obzirom na karakterističan odnos prema radu, koji je istorijski i socijalno uslovljen, Romi još pripadaju onoj egzistenciji koja se u filozofskoj i sociološkoj literaturi označava predistorijskom. Iz toga je očigledno proistekao i osoben odnos prema vlasništvu i svojini uopšte. Naime, Romi nemaju u svome jeziku čak ni glagol „imati”, pa se posedovanje izražava posrednim putem. S obzirom na stupanj proizvodnje i podelu rada, romska zajednica se održala kao plemenska zajednica, čija je kultura slična kulturama primitivnih naroda. S obzirom na njene vrednosne odlike (vezanost za „sreću” a ne imanje) iz ove je kulture proistekao onaj tip i karakter zajednice koja se,

prema Fromovoj klasifikaciji, može uvrstiti u sistem A. (Vidi: *Anatomija ljudske destruktivnosti*).

Za ovaj sistem je karakteristično da je nivo neprijateljstva, nasilja i okrutnosti minimalan, ne postoje teške kazne, zločina gotovo nema, a institucija rata ne postoji ili igra minimalnu ulogu. S decom se postupa ljubazno, ozbiljno fizičko kažnjavanje ne postoji; žene se opšte uzev smatraju jednakim muškarcima, ili u najmanju ruku ne iskorišćavaju i ne ponižavaju; odnos prema seksu je pozitivan i slobodan. Postoji malo zavisti, pohlepe i škrtosti. Prisutan je opšti osećaj poverenja, ne samo u druge ljude, već posebno u prirodu; prevladava dobro raspoloženje, depresivna raspoloženja su relativno retka.

Ovo moje gledište potkrepljuju i pojedina sociološka istraživanja. Tako je, na primer, Marija Biači, sociolog iz Subotice, u radu o Romima u ovom gradu, utvrdila da „ispitanici neobično vole slobodu, te je za njih sloboda duha najpoželjnija crta ličnosti. Altruizam i solidarnost” — navela je ona — „takođe su poželjne karakteristike”. To su, zatim, istinoljubivost u odnosu na pripadnike svoje etničke grupe, ljubav itd.

Sa stanovišta romske zajednice sreća je izuzetno funkcionalna i smisljena ideja. Sreća je krotila ona tri neutaživa nagona: žudnju za posedom, žudnju za slavom i žudnju za moći, koje je Kant pripisao modernom pojedincu. Zbog toga je i struktura potreba čoveka u romskoj zajednici oblikovana njenim sistemom vrednosti, bitno drukčija od struktura potreba čoveka savremenog društva. Romska zajednica nije još ugledala — kako bi Foerbach rekao — kapetana Napred koji je postao bič u ruci boga modernosti. Romi još nisu suočeni s „rašćaravanjem” sveta, koje počinje razaranjem tradicionalnih normativnih sistema i procesom racionalizacije, čime se otvara ogroman jaz između normativne regulacije života i podređivanja ličnosti društvenim pravilima.

S društveno-istorijskog stanovišta sreća se u ovom slučaju pokazuje kao najviši oblik društvene nesreće. Parafrazirajući misao iz *Seoba* Miloša Crnjanskog moglo bi se reći: „Veliki, pakleni krug, iznad čijeg središta treperi sreća”.